

Jan Zachwatowicz

Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie : prace Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie

Ochrona Zabytków 26/1 (100), 13-20

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ODBUDOWA ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE (PRACE KOMISJI ARCHITEKTONICZNO-KONSERWATORSKIEJ OBYWATELSKIEGO KOMITETU ODBUDOWY ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE)

Odbudowa zabytków w Polsce po zniszczeniach ostatniej wojny stworzyła szczególny zakres działalności, nie mieszczący się w kategoriach ustalonych pojęć ochrony, konserwacji, a nawet restauracji obiektów i zespołów zabytkowych a mianowicie częściowej lub pełnej ich rekonstrukcji. Motywacja podjęcia tej działalności wynikała z jednolitej postawy i dążeń społeczeństwa do przywrócenia, nawet w formie odtworzonej, pomników kultury, barbarzyńsko zniszczonych przez hitlerowców, w świadomej akcji likwidacji kultury polskiej. Dlatego też obecnie, w 28 lat po zakończeniu wojny i w 20 lat po odbudowie Starego Miasta w Warszawie, motywacja ta znalazła pełny i żywy odzew społeczny przy odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, tym bardziej że jego odbudowa rozumiana jest przede wszystkim jako restytucja symbolu państwowości polskiej, niszczonego z taką zaciekłością przez niemieckiego okupanta.

Odbudowa Zamku Królewskiego nie jest jednak prostym odtworzeniem, wzniesieniem na nowo kopii zniszczonego obiektu. Z dawnego Zamku ocalała znaczna część fragmentów, w tym również murów zachowanych in situ, ogromne ilości elementów kamiennych, architektonicznych i rzeźbiarskich, części architektonicznego wyposażenia wnętrz oraz wyposażenia ruchomego — obrazów, mebli, brązów, rzeźb itp. W ten sposób zadanie odbudowy, które może być nazwane restytucją, ma charakter również prac restauratorskich, a nawet po części konserwatorskich. Złożone historyczne procesy kształtowania się i przemian form architektonicznych Zamku wymagają przy tym pogłębionych studiów, aby restytucja form w poszczególnych jego częściach była zgodna z ich charakterem i pozwalała na właściwe przywrócenie na dawne miejsce zachowanych fragmentów. Jednocześnie odbudowa Zamku łączy

w sobie sprawy jego przyszłej społecznej funkcji i związanego z tym wprowadzenia wielu nowych urządzeń, warunkujących należyte pełnienie tych funkcji.

Ogromne i niezwykle trudne zadanie odbudowy Zamku, według wytycznych Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, zostało powierzone Przedsiębiorstwu Państwowemu Pracowni Konserwacji Zabytków. Dla przedsiębiorstwa PKZ sprawa odbudowy Zamku nie była jakimś novum, gdyż od r. 1956 czynna była w PKZ pracownia „Zamek” pod kierunkiem prof. J. Bogusławskiego, gdzie zbierano materiały i prowadzono studia odbudowy. W latach 1964—1969 PKZ zrealizowały odrestaurowanie sali Biblioteki Stanisławowskiej, sali o dwóch słupach oraz gotyckich podziemi. Odbudowały również północną część zabudowań zamkowych, m.in. tzw. Bacciaréllówkę z przeznaczeniem na Pałac Ślubów. Na tym, przy uporządkowaniu i zabezpieczeniu zarysu murów ruin zamkowych, prace przy Zamku miały być na czas nieokreślony zakończzone.

20 stycznia 1971 r. zapadła jednak doniosła uchwała Biura Politycznego KC PZPR o odbudowie całości Zamku; powołano Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, który z olbrzymią energią przystąpił do wielkiego dzieła.

W ramach organizacji Obywatelskiego Komitetu utworzono liczne komisje, m.in.: Komisję Naukową (przewodniczący S. Lorentz), Komisję Historyczno-Archeologiczną (przewodniczący A. Gieysztor), Komisję Architektoniczno-Konserwatorską (przewodniczący J. Zachwatowicz).

Komisja Architektoniczno-Konserwatorska została powołana w składzie: przewodniczący — J. Zachwatowicz, wiceprzewodniczący — C. Kotela (ówczesny Naczelny Architekt m.st. Warszawy) oraz M. Kuzma (Konserwator m.st. Warszawy), członkowie — P. Biegański, J. Dąbrowski, A. Król (+ 1971), S. Lasota (+1972), A. Majewski, M. Marecki, Z. Pawłowski, Z. Stępiński oraz projektant — J. Bogusławski. Włączenie do składu Komisji Naczelnego Architekta oraz Konserwatora upraszczało i usprawniało tryb zatwierdzania dokumentacji.

Do zadań Komisji należało ustalanie wytycznych architektoniczno-konserwatorskich, opracowywanie założeń programowo-funkcyjnych, rozpatrywanie i zatwierdzanie projektów architektonicznych, opracowań rekonstrukcyjnych, a także podejmowanie decyzji w sprawach materiałowych i podstawowych zagadnień technicznych odbudowy. Z uwagi na szeroki zakres problematyki Komisja korzystała z zaufanej w czynie społecznej współpracy wybitnych fachowców, m.in. profesorów Politechniki Warszawskiej: W. Danileckiego, Z. Wiłuna, H. Stamatella, Z. Borettiego i innych; wnieśli oni cenny wkład w rozwiązanie wielu złożonych zagadnień technicznych.

Na inwestora zastępczego wyznaczona została Dyrekcja Rozbudowy Miasta Warszawa-Wschód, w ramach której utworzono pod kierunkiem dyrektora D. Grada specjalny zespół, współdziałający z Komisją przy realizacji odbudowy Zamku z wielkim zaangażowaniem i ofiarnością.

Zadania generalnego wykonawcy odbudowy przejęły Pracownie Konserwacji Zabytków z restytucją pracowni „Zamek” z udziałem prof. J. Bogusławskiego jako generalnego projektanta, architektów J. Oborskiej, M. Samborskiego i innych. Pracownię konstrukcyjną prowadzi inż. A. Pulikowski. Kierownictwo realizacji odbudowy Zamku powierzono arch. Z. Drankowskiemu.

Do opracowania projektów technicznych tzw. branżowych włączyło się wiele specjalistycznych Biur Projektowych, oferując część swej pracy w czynie społecznym. Duży wkład dało Warszawskie Biuro Projektów Budownictwa Ogólnego, które koordynuje zgłoszenia i prace różnych biur projektowych.

Projekty instalacji klimatyzacyjnych i wentylacyjnych opracowuje „Instalprojekt”, projekty instalacji wodno-kanalizacyjnych, centralnego ogrzewania oraz wszystkich urządzeń elektrycznych Warszawskie Biuro Projektów Budownictwa Ogólnego, projekty stalowych konstrukcji dachów i hełmów „Mostostal” — Zabrze, urządzeń automatyzacji „Meramont” w Poznaniu. Badania podłoża geologicznego prze-

prowadziło biuro „Hydrogeo” w Warszawie. Poza tym uczestniczą w pracach inne biura i zespoły.

Dużą pomoc w wypożyczaniu sprzętu technicznego i olbrzymi wkład pracy przy odgruzowywaniu i budowie okazały jednostki Wojska Polskiego, Zakłady im. Waryńskiego, Zakłady Górnicze w Zabrze oraz wiele innych zakładów i instytucji. Społeczny odzew na apel o odbudowie Zamku znalazł wyraz w bezpośrednim uczestnictwie w pracach na terenie budowy oraz w wielkiej ofiarności, przejawiającej się w różnych formach, w tym również w zbiorach pieniężnych, które przynoszą znaczne wpływy na konto Obywatelskiego Komitetu, z całego kraju i od Polonii Zagranicznej.

Wszystko to złożyło się na możliwość szybkiego podjęcia prac oraz wyznaczenie terminu realizacji odbudowy Zamku w stanie surowym na dzień 22 lipca 1974 r.

PRACE KOMISJI ARCHITEKTONICZNO-KONSERWATORSKIEJ

Pierwsze posiedzenie Komisji miało miejsce 4 lutego 1971 r., a następne odbywały się w zasadzie co tydzień; członkowie Komisji uczestniczą ponadto w zebraniach specjalistycznych i branżowych. Oprócz tego Komisja współpracuje z Komisją Naukową oraz Historyczno-Archeologiczną przy ustalaniu zakresu i terminów prac badawczych i studialnych, wiążących się z całością zadań odbudowy Zamku.

Na wstępie Komisja zapoznała się z materiałami i opracowaniami zebranymi w pracowni PKZ „Zamek” w okresie ubiegłym, ustalając stan dokumentacji, mającej duże znaczenie dla dalszych prac w tym zakresie (m.in. komplety rysunków sal historycznych oraz rysunki i ewidencje ocalałych fragmentów kamieniarskich i rzeźbiarskich).

Wobec podejmowanej jeszcze dyskusji nad wartością zachowanych części Zamku, a w kontekście z tym — jego posadowienia i stosunku do reliktów, Komisja opracowała i przyjęła 11 marca 1971 r. ramowe wytyczne architektoniczno-konserwatorskie oraz techniczne do prac projektowych i realizacyjnych.

WYTYCZNE ARCHITEKTONICZNO-KONSERWATORSKIE

1. Zamek odbudowuje się w lokalizacji, położeniu i obrysie ściśle odpowiadającym jego układowi przed wysadzeniem murów przyziemia i pięt.
2. Rzędna posadowienia Zamku będzie ściśle utrzymana; wszystkie ocalałe jego części, jak podziemia, fragment elewacji wschodniej, Wieża i Brama Grodzka oraz inne, wejdą bez przekształceń w nowo odbudowaną bryłę.
3. Ukształtowanie elewacji Zamku, zarówno ze-

wewnętrznych, jak i od strony dziedzińca, zrealizowane będzie według szczegółowych ustaleń Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej i Komisji Naukowej.

4. Ściany Zamku mają być tynkowane z wykonanymi w kamieniu (zachowanymi i uzupełnionymi) portalami, obramieniami otworów okiennych, cokołami, gzymsami, boniowaniem, wspornikami i dekoracyjnymi rzeźbami.

5. Dachy Zamku mają być kryte dachówką, hełmy i okapniki blachą miedzianą.

6. Wnętrza Zamku rozwiązywane będą zgodnie z ustaleniami Komisji w trzech kategoriach:

a) ścisła restytucja przestrzenna w zarysie dawnych murów wraz z pełnym architektonicznym wyposażeniem, jak Sale Stanisławowskie, sale przyziemia o jednym, dwóch i trzech słupach; sale Senatorska, Poselska i inne;

b) pomieszczenia z utrzymaniem dawnych podziałów z dopuszczeniem modyfikacji, wynikających z potrzeb funkcji;

c) pomieszczenia z możliwością zmiany układu w dostosowaniu do potrzeb funkcji.

7. Program użytkowy Zamku stanowi podstawową wskazówkę dla adaptacji pomieszczeń zamkowych, określonych przestrzenią i charakterem na wskazane w programie cele. Ścisłe dane powierzchniowe dla funkcji użytkowych (usługowych) są uzależnione od możliwości ich rozmieszczenia i należą do zadań projektu, analogicznie również rozmieszczenie pionów komunikacyjnych oraz lokalizacja pomieszczeń związanych z instalacyjnym wyposażeniem Zamku.

WYTYCZNE TECHNICZNO-BUDOWLANE

Posadowienie, fundamenty, piwnice, izolacje:

1. Konieczność i zakres prac stabilizacji podłoża na obszarze Zamku ustala niezbędne badania geologiczne.

2. Na podstawie badań ustalone zostaną rodzaje i zakresy prac nad ujęciem i uregulowaniem cieków i wód gruntowych oraz naprawy lub zmiany w istniejącym systemie odprowadzenia wód.

3. Odgruzowanie piwnic oraz zbadanie stanu technicznego fundamentów określi rodzaj i zakres prac niezbędnych dla ich wzmocnienia.

4. Wszystkie części Zamku zostaną podpiwniczone, z przeznaczeniem podziemi na cele użytkowe.

5. Wszystkie mury fundamentów otrzymają pełną i wszechstronną izolację według szczegółowych ustaleń rzeczoznawców.

Mury:

1. Wszystkie mury konstrukcyjne Zamku wykonane będą z cegły pełnej na zaprawie cementowo-wapiennej.

2. Dla zachowania ścisłości zewnętrznego i wewnętrznego obrysu Zamku grubość murów będzie utrzymana w dawnych wymiarach; po odliczeniu grubości dla potrzeb statycznych w pozostałej części murów może być zastosowana próżnia, przydatna dla przewodów instalacyjnych.

3. Kamienne obramowania otworów i inne elementy kamieniarki będą obsadzane w trakcie wznoszenia murów.

4. Mury zewnętrzne będą otynkowane zaprawą wapienną ze specjalnym dobozem wapna i piasku.

Przekrycia:

1. Większość podziemi oraz pomieszczenia przyziemia będą przekryte sklepieniami wykonanymi w cegle.

2. Stropy płaskie wykonane zostaną jako stropy żelbetowe wylewane (z uwagi na niejednorodność rozpiętości).

Dachy i hełmy:

1. Konstrukcja dachów ma być ogniotrwała, z uwzględnieniem użytkowego przeznaczenia poddaszy.

2. Pokrycia dachów podwójne i szczelne, wykonane z lekkich płyt a na nich położona dachówka (holenderka).

3. Rynny umieszczone w połaci dachowej z ocieplanymi kosztami; rury spustowe kryte w ścianach.

4. Hełmy w konstrukcji ogniotrwałej bez użycia drewna, pokryte blachą miedzianą.

WYTYCZNE INSTALACYJNE

Instalacje wodociągowo-kanalizacyjne:

1. Instalacje wodociągowo-kanalizacyjne będą obsługiwały ustalone w projekcie na różnych kondygnacjach punkty sanitarne, ewentualnie urządzenia przeciwpożarowe. Poza tym hydranty i wpusty na terenie zamkowym.

2. Po ustaleniu wszystkich punktów poboru wody, odpływu ścieków oraz wód z dachów i terenu dostosowania przewidziana jest naprawa lub przebudowa istniejących urządzeń.

Instalacje ogrzewcze i wentylacyjne:

1. Większość pomieszczeń Zamku, jak podziemia gotyckie, sale I i II piętra, z uwagi na znajdujące się w nich zbiory wymagają zastosowania systemu klimatyzacyjnego o parametrach właściwych dla sal muzealnych.

2. Część pomieszczeń, głównie podziemi oraz parteru, może być ogrzewana systemem ogrzewania wodnego i wentylowana mechanicznie według ustaleń rzeczoznawców.

3. Skalę poboru ciepła z miejskich urządzeń ogrzewania zdalaczynnego oraz rozmieszczenie i parametry urządzeń ogrzewania i klimatyzacji ustali projekt.

Instalacje elektryczne

Instalacje siły i światła:

1. Dźwigi — obsługujące Zamek od parteru do poddasza: osobowe oraz 1 towarowy; pojemność uzależniona od ich lokalizacji.

2. Urządzenia mechaniczne klimatyzacyjne i wentylatory.

3. Oświetlenie wewnętrzne; poza pełnym zakre-

sem oświetlenia sal i innych pomieszczeń należy przewidzieć specjalne oświetlenie ekspozycyjne.

4. Oświetlenie zewnętrzne dziedzińców, terenów przyległych (tarasów) oraz specjalne oświetlenie zewnętrznych elewacji Zamku. Oświetlenie dla spektakli „światło i dźwięk”.

5. Na podstawie obliczonych poborów mocy dokonane zostanie ustalenie wejść i trafostacji, biorąc pod uwagę że nie mogą one być zlokalizowane w pomieszczeniach parterowych Zamku.

Instalacje teletechniczne:

1. Urządzenia sygnalizacyjne

a) systemu bezpieczeństwa ewentualnie z użyciem komórek fotoelektrycznych;

b) systemu kontroli stanu temperatury i wilgotności w pomieszczeniach;

c) systemu alarmowego przeciwpożarowego.

2. System telefoniczny z centralą.

3. System elektroakustyczny (głośnikowy) z centralą.

4. System radiotransmisji symultanicznej na słuchawki z centralą.

5. System urządzeń dla instalacji „światło i dźwięk”.

OTOCZENIE ZAMKU

1. Plac Zamkowy z uwagi na posadowienie Zamku wymaga zmiany ukształtowania, szczególnie w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Wykorzystując dawne studia należy opracować nowy projekt.

2. Zbocze od trasy W-Z wymaga nowego ukształtowania oraz wytyczenia ciągów komunikacji pieszej.

3. Tarasy od strony Wisły łącznie z Arkadami Kubickiego wymagają studiów i nowego opracowania, łącznie z koncepcją użytkową pomieszczeń w arkadach oraz koncepcją urządzeń ogrodowych na zboczu, tarasie i podzamczu nad Wisłą.

Przytoczone wytyczne świadczą o intencji Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej ujęcia całości problemu odbudowy Zamku, a tym samym zdania sobie sprawy z zakresu oczekujących prac i ustalenia dla nich określonych terminów. Zadanie było trudne zarówno wobec wielu rzeczy niewiadomych, np. fundamenty jeszcze wówczas były nie odgruzowane, jak i braku programu użytkowego. Opracowanie projektu programu użytkowego podjęła Komisja niezwłocznie, posługując się również koncepcją opracowaną przez Komisję Naukową, dotyczącą jednak głównie treści ekspozycji.

Wstępny projekt programu przedstawiony Prezydium Obywatelskiego Komitetu 10 marca 1971 r. zyskał w zasadzie aprobatę, lecz został po opublikowaniu poddany publicznej dyskusji, której wnioski miały wpłynąć do Komitetu do dnia 15 maja 1971 r. Aby zyskać na czasie, na podstawie wstępnego projektu programu pod-

jęto prace nad projektem szkicowym, co umożliwiło włączenie do prac również zespołów branżowych. Po rozpatrzeniu wniosków z dyskusji program został przyjęty na Plenarnym Zebraniu Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie w dniu 30 czerwca 1971 r.

Oto jego treść z niewielkimi skrótami:

„Podstawowe wytyczne programowe, przedstawione Plenarnemu Zebraniu Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, określają ogólnie charakter i przeznaczenie Zamku po jego restytucji. Sformułowanie i ustalenie tych wytycznych jest niezbędne dla nadania właściwego kierunku pracom realizacyjnym, mającym na celu dostosowanie obiektu do należytego funkcjonowania przy założonym bogatym i różnorodnym programie jego przyszłego użytkowania.

Należy podkreślić, że zakres możliwości adaptacyjnych, niezbędnych dla spełnienia zadań użytkowych, wynikających z nowych, współczesnych potrzeb jest bardzo ograniczony. Przeciwnie restytucja Zamku, to nie tylko dokładne odtworzenie jego form zewnętrznych w ich historycznym ukształtowaniu, lecz również utrzymanie wewnętrznych podziałów, tworzących pomieszczenia i sale o zdefiniowanych historycznie proporcjach i formach architektonicznych. Rozmieszczenie ich oraz bram, wejść, klatek schodowych, a także rozstawienie i wielkość otworów okiennych jest ściśle określone. W kubaturze i powierzchniach Zamku sale o wysokich wartościach historycznych i artystycznych stanowią ich część dominującą. Wszystkie te sale, wraz z ocalałym, przywróconym i uzupełnionym wyposażeniem, będą stanowiły podstawową treść architektoniczną, artystyczną i historyczno-kulturalną Zamku, uzasadniającą jego nazwę Pomnika Historii i Kultury Narodowej.

W odrestaurowanych podziemiach gotyckich i renesansowych umieszczony zostanie zbiór dzieł sztuki zdobniczej i klejnotów o wartościach godnych królewskiego skarbcza. W izbie Wieży Grodzkiej przewidziane jest umieszczenie urny z Sercem Kościuszki.

Drugą grupą pomieszczeń są Sale Zygmunta Augusta na parterze, sale o dwóch, trzech i jednym słupie, które powinny być wyposażone odpowiednio do ich charakteru. Trzecią i najwspanialszą grupę sal stanowią Sale Stanisława Augusta na pierwszym piętrze z ich ocalałym i uzupełnionym wyposażeniem. Zajmują one prawie całe piętro, łącznie z Salą Poselską w narożniku południowo-zachodnim i pokojami podkomorzego. Uzupełnieniem tego zespołu będzie zrekonstruowana Sala Konstytucji 3 Maja. Sale Stanisławowskie będą miały charakter zarówno muzealny, jak i reprezentacyjny, będą służyły zarówno do zwiedzania, jak i odbywania w nich uroczystości i aktów o charakterze państwowym i narodowym. Sala Konstytucji 3 Maja z

przyległymi pomieszczeniami będzie służyła zebraniom naukowym, kulturalnym i społecznym o szczególnym znaczeniu. Sala Poselska i przyległe apartamenty oraz pomieszczenia na parterze tej części Zamku będą służyły na zebrania wysokiej rangi instytucji naukowych, kulturalnych i społecznych. Wreszcie w skrzydle północno-wschodnim Zamku w Sali Saskiej będzie zlokalizowana Sala Koncertowa. Do zespołu Sal Stanisławowskich należy również Sala Biblioteki Królewskiej, której wyposażenie i cele winny być zgodne z nazwą. Może ona być dołączona do cyklu zwiedzania oraz mieć funkcję samodzielną, gdyż posiada oddzielne wejście.

Drugie piętro Zamku o znacznie mniejszej powierzchni (z uwagi na próżnię trzech wielkich sal) z pomieszczeń o znaczeniu historycznym zawiera tylko pokój Stefana Żeromskiego. W kilku pozostałych salach jest miejsce dla ekspozycji zbiorów o szczególnym znaczeniu dla historii i kultury polskiej oraz związanymi z postaciami historycznymi i twórcami. Tu również znaleźć się powinien zbiór wszelkiego typu dokumentów i ikonografii dotyczących dziejów Zamku Królewskiego, łącznie z historią jego zniszczenia i odbudowy.

Przy tej różnorodności charakteru wnętrza zamkowych oraz wykorzystywania ich do różnych funkcji niezmiernie ważną sprawą jest zapewnienie użytkownikom najlepszych warunków korzystania z Zamku. Najbardziej licznym, masowym użytkownikiem Zamku będą rzesze zwiedzających. Liczbę ich należy szacować w skali bliskiej liczbie zwiedzających Muzeum Narodowe w Warszawie, a być może nawet Zamku Królewskiego na Wawelu, a więc w skali około miliona osób rocznie. Sprawne funkcjonowanie masowego ruchu zwiedzających wymaga spełnienia wielu warunków. Konieczne są obszerne halle, szatnie, urządzenia sanitarne, poczekalnia dla formowania grup do zwiedzania, sala wypoczynku i bufet. Towarzyszą temu pomieszczenia dla oprowadzających oraz obsługa informacyjna. Na te cele przeznaczono pomieszczenia przyziemia i podziemi w północno-wschodniej części Zamku z wejściem głównym z Bramy Senatorskiej oraz wyjściem na dziedziniec. W ramach obsługi informacyjnej przewidziana jest w podziemiu sala kinowa, w której wyświetlane byłyby filmy związane z dziejami Zamku oraz z historią i kulturą polską. Cykl zwiedzania przebiega przez wszystkie sale o znaczeniu historycznym oraz sale muzealno-ekspozycyjne drugiego piętra. Rozmieszczenie klatek schodowych pozwala na odpowiedni przebieg zwiedzania i ewentualne skracanie jego cyklu.

W oparciu o wymienione wyżej urządzenia obsługi publiczności mogą w salach pierwszego

piętra Zamku odbywać się recepcje w skali kilku tysięcy osób. Przy uroczystych aktach o mniejszej liczbie osób ich organizacja nie naręcza już żadnych trudności. Również w oparciu o ten zespół usługowy funkcjonować może organizacja koncertów w sali znajdującej się w tym skrzydle. Jeżeli zajdzie potrzeba ta część Zamku może być traktowana jako część wydzielona. Analogicznie dla celów uroczystych zebrania może w oparciu o ten zespół usługowy funkcjonować Sala Konstytucji 3 Maja.

Samodzielnym zespołem w obrębie Zamku są pomieszczenia w skrzydle południowo-zachodnim. Przewidziano tu oddzielne wejście z Bramy Grodzkiej, halle, szatnie oraz sanitariaty. Główne pomieszczenia na pierwszym piętrze, łącznie z Salą Poselską, mają połączenie z pozostałymi salami Zamku. Zespół ten, jak wspomniano, może być wykorzystywany na potrzeby instytucji i organizacji naukowych, kulturalnych i społecznych.

Należyte funkcjonowanie tak różnorodnych funkcji Zamku wymaga dość licznej personelu zarówno administracji, jak i kustoszy, obsługi informacyjnej, konserwatorów, obsługi technicznej. Zapewnić mu należy nie tylko odpowiednie pomieszczenia pracy, lecz również wymagane pomieszczenia socjalne. Ograniczone możliwości przestrzenne Zamku wymagają umieszczenia części tych pomieszczeń na drugim piętrze i na poddaszu.

Istotnym problemem przy tak intensywnym wykorzystywaniu pomieszczeń zamkowych i masowym pobycie ludzi staje się sprawa zapewnienia właściwych warunków klimatycznych, szczególnie wentylacji sal. Z uwagi na to, że w wielu salach znajdować się będą przedmioty o wysokiej wartości muzealnej sale te wymagają określonych parametrów wilgotności i temperatury. Wynika stąd konieczność zastosowania w znacznej części pomieszczeń zamkowych systemu klimatyzacji. Urządzenia ogrzewania, wentylacji i klimatyzacji wymagają znacznych przestrzeni i dlatego na ten cel przeznaczyc należy dużą część podziemi oraz poddaszy.

Lecz włączenie Zamku w życie społeczeństwa nie kończy się na różnorodności programu użytkowania jego wnętrza. Zamek jako bryła architektoniczna i jako pomnik historii kultury może być włączony do aktywnego artystycznego oddziaływania i w innych formach. Na dziedzińcu zamkowym będą się odbywały przedstawienia typu „dźwięk i światło”, wydobywające bogactwo historii Zamku. Poza tym na dziedzińcu zamkowym, na tle jego architektury będą mogły odbywać się spektakle o treści historycznej. Odpowiednie urządzenia są przewidziane w programie technicznego wyposażenia. Forma architektoniczna Zamku będzie nie tylko odzwierciedleniem jego kształtu przed zniszczeniem,

lecz zostanie wzbogacona utraconymi elementami, jak wieżyczkami narożnymi od strony placu Zamkowego. Sam plac Zamkowy dla podniesienia walorów plastycznych Zamku zostanie odpowiednio przekształcony.

Przedstawione nawet w tak zwartej formie założenia programu użytkowania Zamku Królewskiego w Warszawie wskazują, że jego odbudowa to nie tylko skrupulatna restytucja jego oblicza architektonicznego i wnętrza, lecz również uwspółcześnienie jego funkcji jako obiektu tętniącego życiem, szeroko otwartego dla wszystkich, wprowadzonego w nową służbę narodu i rozwoju jego kultury”.

Szczegółowe opracowanie tego programu przedstawiono bezpośrednio na rysunkach; niemałe trudności nastroczało należyte rozmieszczenie pomieszczeń usługowych. Pomieszczenia dla obsługi publiczności zostały ulokowane przede wszystkim w skrzydle północno-wschodnim Zamku, przy czym szatnie i sanitariaty z uwagi na ich znaczne powierzchnie trzeba było umieścić w podziemiach. Wymagało to wzbogacenia komunikacji pionowej, gdyż dawne duże schody tego skrzydła znalazły się w obrębie Pałacu Ślubów. Powiększono wobec tego maksymalnie schody przy Sali Balowej, lecz oprócz tego po wielu gorących dyskusjach wprowadzono dodatkowe schody łączące podziemie, parter i pierwsze piętro w zakończeniu sali od trójkątnego dziedzińca tzw. Sali Rejtana, równoległej do tzw. Sali Obiadów Czwartkowych. Warto dodać, że rozmieszczenie historycznych klatek schodowych nie wzbudziło najmniejszych zastrzeżeń ze strony inspekcji ochrony przeciwpożarowej.

Największe i najtrudniejsze problemy wynikły przy sprawach klimatyzacji i wentylacji. Agregaty klimatyzacyjne zostaną umieszczone na poddaszu, kanały nawiewne i wywiewne w murach zewnętrznych i wewnętrznych. Wyloty umieszczono dyskretnie przy oknach i w kominach. Zastosowanie systemu c.o. i wentylacji mechanicznej w pomieszczeniach usługowych pociągnęło za sobą zajęcie znacznych przestrzeni podziemi na te urządzenia, a poza tym konieczność budowy pod podziemiami całego piętra technicznego zawierającego splot ogromnych żelbetowych kanałów. Kończymy obecnie realizację tego podziemnego piętra technicznego bez przekonania, że jest to rozwiązanie najszluszniejsze, tym bardziej że tak znaczne zagłębianie wymagało zarówno podbijania dużych partii fundamentów, jak i ich częściowej przebudowy.

Badania podłoża geologicznego rozwiały obawy zagrożenia osuwu, jak to miało miejsce przy kościele św. Anny w r. 1948. Badania zostały

przeanalizowane przez prof. Różyckiego i prof. Wiłuna i na podstawie ich opinii prof. Bogusławski opracował nowe ukształtowanie południowego zbocza, z likwidacją obecnych tarasów i odsłonięciem dolnej części murów zamkowych w rejonie Wieży Grodzkiej. Stało się również możliwe ujawnienie gotyckiej baszty obronnej przy południowo-zachodnim narożniku Zamku. Prac przy fundamentach było jednak bardzo dużo. Zastosowano zastrzyki wzmacniające grunt oraz przeprowadzono różnorodne prace nad podbijaniem i wzmacnianiem fundamentów; w pewnych partiach, przy szczególnie złym stanie murów Komisja zmuszona była wyrazić zgodę na ich przebudowę lub wzmocnienie konstrukcją żelbetową. Okazało się przy tym, że w PKZ nie jest stosowane wzmocnienie murów przez iniekcje, brak jest także odpowiedniego sprzętu do tego rodzaju prac.

Isolacja murów fundamentowych była przedmiotem wielu narad rzeczoznawców i różnych propozycji zarówno zespołów Polskiego Związku Inżynierów i Techników Budownictwa, jak i Instytutu Techniki Budowlanej. Ostatecznie zastosowano jako izolację poziomą blachę ołowianą, natomiast do izolacji pionowej użyto metody zaproponowanej przez Instytut Górniczy; wykonano ją przy pomocy górników z Zabrze. Zastosowano folię z polichloroku winylu (pcw grub. 2 mm) spawaną elektrycznie. W dolnej części fundamentów wprowadzono poza tym wielki kanał osuszający, wykonany z prefabrykowanych elementów żelbetowych w kształcie ceownika otwartego na fundament. Kanał oczywiście od zewnątrz objęty również izolacją z folii, otoczy także fundamenty od strony dziedzińca, służąc jednocześnie potrzebom instalacyjnym.

Opracowanie projektu wstępnego całości, opracowania branżowe oraz studia i opracowania, a nawet realizacja wielu prac związanych z odsłonięciem i zabezpieczeniem fundamentów biegly równoległe. Oczywiście przy takim temacie i metodzie jego opracowania nie można było zastosować obecnie obowiązującej procedury projektu techniczno-ekonomicznego (wg Rozp. Nr 110). Zastosowano wobec tego podział projektu na projekt wstępny i opracowanie techniczno-robotnicze. Dla projektu wstępnego wraz ze wszystkimi projektami branżowymi ustalono termin na 30 listopada 1971 r. Termin niezwykle krótki, wymagający od wszystkich projektantów wielkiego wysiłku. Pomimo kilku momentów zagrożenia, projekt wstępny został zakończony w terminie, co stanowiło duży sukces wszystkich zespołów uczestniczących w jego opracowaniu. Pozwoliło to na już konkretne oszacowanie całości odbudowy oraz ustalenie, również napiętego, lecz realnego terminu zakończenia odbudowy Zamku w stanie surowym — na dzień 22 lipca 1974 r. Wówczas ma powstać pełna bryła Zamku pod dachem wraz z hełmami.

W stosunku do projektu wstępnego zgłoszono kilka uwag uwzględnionych przez projektantów. W części architektonicznej istotną była decyzja przywrócenia w skrzydle gotyckim elewacji od dziedzica w formach gotyckich, tak jak była ona odsłonięta w okresie międzywojennym przez K. Skórewicza.

W ten sposób w dziedzińcu będą elewacje poszczególnych skrzydeł w formach z różnych epok — gotycka (wschodnia), wazowska (zachodnia) i przy Wieży Władysławowskiej oraz z okresu stanisławowskiego (południowa i północna).

Dużo prac nad studiami wariantów rozwiązań poświęcono niełatwemu problemowi zakończenia Wieży Grodzkiej. Ostatecznie przyjęto rozwiązanie ze zwalmowanym dachem na poziomie dachu całości oraz przykrycia przybudówki (dawne prezbiterium kaplicy) kopułką z latarnią, czyli rozwiązanie najbliższe siedemnastowiecznemu*, a nie fantazjom z okresu międzywojennego (Skórewicz, Szyszko-Bohusz). Rozwiązanie to zostało uzgodnione poprzednio z Komisją Naukową, z którą przedyskutowano również inny trudny problem — wieżyczek narożnych. Wieżyczki te, poświadczane w „Gościńcu” Jarzębskiego oraz w ikonografii XVII wieku, zniknęły z elewacji zachodniej już w pierwszej połowie XVIII w. i całkiem o nich zapomniano. Zjawily się po raz pierwszy w projektach odbudowy Zamku z r. 1950 (projekt Urzędu Konserwatora na m.st. Warszawie). Zarówno niedokładność ikonografii, jak i fakt, iż nie było ich przed zniszczeniem, budziły wątpliwości — czy można je rekonstruować. Przeważał jednak pogląd, że należały one do kompozycji Zamku Wazowskiego i ich przywrócenie wzbogaci dość bogatą bryłę tej części Zamku. Niemniej jednak poszukiwanie właściwej formy zmuszało pracownię „Zamek” do opracowania wielu studiów i wariantów, dopóki Komisja nie zaakceptowała rozwiązania ostatecznego. Wiele trudności i wątpliwości narzucił problem kamieniarskich robót na Zamku. Włożono tu dużo pracy badawczej; ogromną pomoc okazali pracownicy naukowi Wydziału Geologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Instytutu Geologii, przede wszystkim zaś nieustrudzona mgr M. Weber-Kosińska, koordynator Komisji do Spraw Kamienia. Zbadane zostały kamienne fragmenty pozostałe z Zamku oraz odpowiednie źródła. Wynikało z tego, że w części wazowskiej użyty był przede wszystkim dolomit i w niewielkim zakresie wapień. W części saskiej i w przeróbkach stanisławowskich używany był wyłącznie niemal piaskowiec. Określono źródła pochodzenia kamienia, lecz tu właśnie zaczęły się trudności. Jedne

* Por. J. Lileyko, *Wieża Grodzka Zamku Królewskiego w Warszawie. Przekazy ikonograficzne a projekty odbudowy*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XXXIII (1971) nr 3, ss. 263—270.

kamieniołomy okazały się wyeksploatowane, inne, jak dolomit w Lubiązu wydobywany strzelaniem był spękany i o małej bloczności. Dzięki zyczliwemu stanowisku Ministerstwa Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych oraz Zjednoczenia Kruszyw i Kamienia Budowlanego w Krakowie sprawa jest na drodze do właściwego rozwiązania. Uruchomiono zatopiony dawny kamieniołom piaskowca (Pikiel) pod Szydłowcem oraz odsłonięto nowe, nie strzelane pokłady dolomitu w Lubiązu. Obróbka ruszyła w Szydłowcu i Kielcach. Załogi tych wszystkich zakładów z entuzjazmem przystąpiły do swych zadań związanych z odbudową Zamku. Zachowane części dawnej kamieniarki będą obsadzone na właściwym miejscu. Podjęto również prace restytucji rzeźb, szczególnie bogatych w elewacji saskiej. Większość z nich będzie zmontowana z ocalałych fragmentów.

Wybieram tylko niektóre sprawy z niezwykle szerokiego zakresu zadań i decyzji należących do Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej. Niekiedy wypadało modyfikować opracowane przez Komisję wytyczne techniczno-budowlane, jak np. w metodzie pokrycia dachu. Przyjęto, że dach będzie dwuwarstwowy: szczelne przykrycie na „lekkich płytach” oraz pokrycie dachówkowe. Aby jednak mieć poddasza jako przestrzenie maksymalnie wolne a przy tym ocieplone, zaprojektowano rodzaj stropodachu, czyli pomiędzy dźwigary dachowe zamiast lekkich płyt weszły stropy typu Akermanna i na nich warstwy izolacyjne, a następnie przekrycie dachówką na krokiewkach i łątach drewnianych, odpowiednio zabezpieczonych. Wiele studiów i wariantów, opracowanych przez prof. J. Bogusławskiego, wymagał projekt przekształcenia placu Zamkowego. Projekt wstępny oparty na koncepcji amfiteatralnej po akceptacji Komisji przeszedł do Biura Dróg i Mostów Zarządu Miejskiego, który będzie realizował przebudowę placu.

Komisja Architektoniczno-Konserwatorska kładzie obecnie nacisk na wyprzedzenie dokumentacyjne oraz podjęcie już obecnie prac wiążących się z drugim etapem prac na Zamku, tj. robót wykończeniowych. Skala i zakres tych prac jest ogromny. Finezyjne prace stolarskie, snycerskie, brązownicze, sztukateryjne i malarzkie, szczególnie w salach historycznych, wymagają odpowiedniego przygotowania materiałów oraz prac- i czasochłonnej realizacji. Nawet przyjmując, że sale będą wykańczane w etapach, już obecnie konieczny jest wzmożony wysiłek, aby możliwie szybko po zakończeniu stanu surowego przejść do wykończenia i odpowiedzieć w ten sposób powszechnemu oczekiwaniu społecznemu — pełnej odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie.

prof. dr Jan Zachwatowicz
Warszawa

THE REBUILDING OF WARSAW'S ROYAL CASTLE — WORKS UNDERTAKEN BY THE ARCHITECTURAL SECTION OF THE NATIONAL COMMITTEE FOR RECONSTRUCTION OF THE ROYAL CASTLE

Problems connected with reconstruction of Warsaw's Royal Castle constituting a monument of Polish culture are dealt with by the author from the point of view of Architectural Restoration Section, one of those acting within the National Committee for Reconstruction. There can not be any doubt today that the motivations leading to decision to start the Castle's reconstruction after twenty eight years that elapsed from the end of the World War II and twenty years after rebuilding of the Old Town Setting have been widely echoed among the Poles both living in their native country and abroad.

It should, however, be borne in mind that the rebuilding of the Royal Castle can in no way be considered as a simple reconstruction of some kind of a full-scale model of a destructed architectural object. Of the original building were preserved considerable portions of its foundations, of walls that survived in situ and also huge amounts of stone elements, architectural and sculptural decorations as well as those belonging to architectural outfit of its interiors and, finally, of pieces in its former lifetime forming its movable equipment as, for instance, the paintings, furniture, sculptures, bronzes and the like.

Thus the whole project may be described as that partially restorative and conservating in its character. The complexity of historical processes by which the architectural forms of this object were shaped requires that a range of the deep-ranging studies and surveys be made to achieve their restitution in forms that would be in full accordance with the building's original character. At the same time during the course of rebuilding must also be kept before the eyes the Castle's future social functions of which the fact a need arises to introduce a range of new equipment and installations upon whom will greatly depend the smooth and proper functioning of the entire building. With this immense and exceptionally task were entrusted both the Architectural Restoration Section of the National Committee for Reconstruction and a state-owned Company known as Ateliers for Conservation of Cultural Property being the chief contractor. The range of tasks for which was made responsible the Section alone comprised the outlining of architectural and restorative measures, the preparing of programmatic and functional principles, the considering and approving of

architectural designs, of elaborations covering the problems of reconstruction and also making of decisions concerning the materials required and basic technical problems.

Already considered were the outlines and proposals as to the building's architectural solid, its architectural outfit and several technical installations with which the object will be provided. What concerns the Castle's surrounding it has been stated that the Castle Square will require some amount of alterations and corrections of its present forms, and especially in the immediate vicinity of the Castle itself, just like as of escarpments on the side of the East-West Thoroughfare and the terraces closing to the Vistula River banks.

After considering of proposals submitted the programme has been accepted at a Plenary Meeting of the National Committee for Reconstruction of the Royal Castle which was held on June 30, 1971.

The preparation of a detailed design was connected with a great deal of difficulties as, among the others, those relating to an appropriate siting of service rooms and facilities in the rebuilt Castle which, apart from its future representative functions, will also house a Museum. A number of serious problems were encountered while preparing the plans of central heating, air-conditioning and ventilation. The works on the sketch design solutions had to be carried out paralelly as the deadlock for their completion was set on November 30, 1971. To finish the work according to time-table the designers of various specialisations had to devote a maximum of their effort. However, their punctuality made it possible to start the works on the building site within a planned time. The totally finished in its raw state shell of Royal Castle, including the roofs on its towers, will be ready on July 22, 1974.

Both range and scale of construction and restoration works carried out on the historical residence of the Polish Kings may be described as those gigantic. A good deal of time will be required to complete the outfit of its rooms where numerous high-precision and time-consuming cabinet maker's, plasterer's, brazier's and painter's works are to be executed.